

Arbeidsmarktkansen van laagopgeleide mannen in Nederland tussen 1977 en 1998

Maurice Gesthuizen en Paul M. de Graaf¹

Summary

Labor market opportunities of low-educated men in the Netherlands between 1977 and 1998

In this article, we address four hypotheses on the developments in the labor market success of low educated people in the Netherlands. We use a stacked data set of large-scale labor force surveys collected by Statistics Netherlands' Labor Force Surveys, ranging from 1977 to 1998 (N=231,725 male respondents). Indicators of the labor market situation are employment and job level. We found evidence that, compared to the highest educated men, especially young low educated men have a limited chance to participate on the labor market. This educational effect becomes even stronger in times when many people have attained higher diplomas. For occupational status however, no evidence was found that low educated men are increasingly facing disadvantages over time. Adverse economic conditions barely increase the disadvantages for the low educated. Although signs of marginalization are barely found, young unqualified men experience serious disadvantages. For them, it became increasingly difficult to find a job.

1. Achtergrond

Sociologisch onderzoek naar sociale ongelijkheid en sociale mobiliteit kent een lange geschiedenis wanneer het gaat om de invloed van opleiding op arbeidsmarktkansen. In de zestiger jaren kwamen de Amerikaanse sociologen Blau en Duncan op basis van hun innovatieve statusverwervingsmodel tot de conclusie dat in de Verenigde Staten het opleidingsniveau veruit de belangrijkste voorspellende factor is voor de verworven beroepsstatus, veel belangrijker dan sociale herkomst (Blau & Duncan, 1967). Replicaties en uitbreidingen van dit onderzoek in de Verenigde Staten en andere industrielanden hebben deze conclusie alleen maar ondersteund (Shavit & Müller, 1998). Ook in Nederland is gebleken dat iemands opleidingsniveau de beste voorspeller is van zijn of haar arbeidsmarktkansen (De Graaf & Ultee, 1998; Wolbers, 1998).

In dit artikel richten we ons op de arbeidsmarktkansen van laagopgeleiden in Nederland tussen 1977 en 1998, zoals die blijken uit de herhaalde arbeidsmarktonderzoeken van het Centraal Bureau voor de Statistiek. We onderzoeken met name de consequenties die de laagst opgeleiden hebben ondervonden van de enorme onderwijsexpansie die heeft plaatsgevonden

sinds de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Het percentage laagopgeleiden op de Nederlandse arbeidsmarkt is in de loop van de tijd sterk gedaald. In 1998 had 13 procent van de bevolking tussen de 18 en 65 jaar (voorzover niet schoolgaand) geen diploma behaald na de lagere school (EBB, 1998). Nog eens 24 procent van de bevolking had niet meer dan een vbo- of mavo-diploma gehaald (voorheen lbo of mulo). Twintig jaar eerder was het percentage laagopgeleiden veel hoger. Volgens de Arbeidskrachtentelling van 1977 had 41 procent van de bevolking tussen de 18 en 65 jaar geen enkel diploma en had 34 procent slechts een vbo- of mavo-diploma. Ondanks de scherpe daling van het aantal laagopgeleiden gaat het hier echter nog steeds om een aanzienlijk deel van de Nederlandse samenleving: iets meer dan 1 op de 3 Nederlanders tussen de 18 en 65 jaar is laagopgeleid.

In dit artikel onderzoeken we met name de arbeidsmarktkansen van autochtone mannen en gaan we dus voorbij aan de arbeidsmarktkansen van laagopgeleide vrouwen en van allochtonen. We zien hier af van ontwikkelingen in de arbeidsmarktkansen van vrouwen omdat pas sinds de jaren zestig gehuwde vrouwen actief zijn op de arbeidsmarkt en de meeste vrouwen nog steeds (partieel) ophouden met werken als ze kinderen krijgen (Keuzenkamp & Oudhof, 2000). Ook om andere redenen zijn de arbeidsmarktkansen van laagopgeleide vrouwen specifiek. De 'additional worker'-hypothese zegt dat vrouwen vooral werken als dat financieel nodig is. Participatie op de arbeidsmarkt is daarom voor vrouwen lang niet altijd een blijk van succes, terwijl dat voor mannen meestal wel het geval is. Ontwikkelingen in de arbeidsmarktkansen van laagopgeleide vrouwen zullen daarom een patroon volgen dat meer met emancipatie en toenemende welvaart te maken heeft dan met de onderwijsexpansie.

Ook bij de arbeidsmarktkansen van de etnische minderheden in Nederland denken we specifieke patronen aan te treffen die het beeld zouden kunnen vertroebelen. Verschillende factoren zijn hier van belang: discriminatie, gebrekkige integratie en taalproblemen maken de arbeidsmarktsituatie van laagopgeleide allochtonen problematisch. Bovendien zal de schoolloopbaan van laagopgeleide allochtonen vaak anders zijn verlopen dan de schoolloopbaan van laagopgeleide autochtonen. Laagopgeleide allochtonen hebben soms maar enkele jaren lager onderwijs genoten, terwijl laagopgeleide autochtonen meestal ook wel wat voortgezet onderwijs achter de rug hebben. Ook al komen de arbeidsmarktkansen van laagopgeleide allochtonen in dit artikel niet aan orde, we moeten wel vaststellen dat een groeiend deel van de laagopgeleiden uit leden van etnische minderheden bestaat en dat vervolgonderzoek zich ook op hun positie zal moeten richten. De cijfers laten ook zien dat in 1998 27 procent van de etnische minderheden in Nederland na de lagere school geen enkel diploma behaald had, terwijl dit percentage voor autochtone Nederlanders 11 procent bedroeg. In 1998 bestond ongeveer 17 procent van de personen zonder enig diploma uit allochtonen, een percentage dat toch nog relatief laag ligt.

Er zijn twee redenen waarom de afname van het percentage laagopgeleiden negatieve consequenties kan hebben gehad voor hun arbeidsmarktkansen. In de eerste plaats zou de concurrentiepositie van laagopgeleiden verslechterd kunnen zijn, omdat onderwijs een positioneel goed is (Hirsch, 1977; Wolbers, 1998). In de tweede plaats is het mogelijk dat de groep van laagopgeleiden in de loop van de tijd steeds meer is gaan bestaan uit personen met geringe cognitieve capaciteiten (De Vries, 1993; Hernnstein & Murray, 1994).

In dit artikel lezen we de arbeidsmarktkansen van laagopgeleide mannen af aan hun arbeidsdeelname en aan hun beroepsniveau. Om het beeld te nuanceren, splitsen we de laagopgeleiden op in twee categorieën: personen die geen enkel diploma hebben behaald na de lagere school en personen die niet meer dan een vbo- of mavo-diploma hebben behaald. In dit artikel zullen we deze twee categorieën respectievelijk ongediplomeerden en laag gediplomeerden noemen, terwijl we met de term laagopgeleiden beide categorieën tezamen bedoelen. We verwachten dat vooral de ongediplomeerden de nadelige gevolgen van de onderwijsexpansie ondervinden, maar dat de arbeidsmarktkansen van de laag gediplomeerden steeds meer gaan lijken op die van de ongediplomeerden.

De analyses die we in dit artikel presenteren, vullen eerder onderzoek naar verdringing op de arbeidsmarkt (De Beer, 1996; Wolbers, 1998) op drie manieren aan. In de eerste plaats richten we onze aandacht op de bevolkingscategorieën die de grootste consequenties zouden moeten ondervinden van verdringing: ongediplomeerden en laag gediplomeerden. In de tweede plaats kijken we niet alleen naar het bereikte beroepsniveau, maar ook naar de kans op het hebben van betaald werk. Wolbers (1998) beperkte zijn analyses tot de stroom tussen werk en werkloosheid en vice versa. Inactiviteit op de arbeidsmarkt beperkt zich niet tot werkloosheid; ook de andere categorieën, met name de arbeidsongeschikten, bevatten kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. In de derde plaats zullen we expliciet toetsen of een verslechterende positie van laagopgeleiden inderdaad toe te schrijven is aan de onderwijsexpansie.

2. Theorie en hypothesen

In de meeste sociologische studies die ingaan op het belang van onderwijskwalificaties op arbeidsmarktsucces, lijkt te worden verondersteld dat de invloed die van een extra jaar opleiding uitgaat, gelijk is over de hele onderwijsverdeling. Wolbers (1998) heeft echter laten zien dat de verschillen in arbeidsmarktsucces tussen personen met uiteenlopende opleidingsniveaus niet gelijkmatig zijn en ook niet gelijkmatig veranderen over de tijd. In zijn studie naar diploma-inflatie in Nederland toont hij aan dat alle diploma's minder waard zijn geworden (Conen & Huijgen, 1980), maar dat de hoogste diploma's minder in waarde zijn afgenomen dan de lagere diploma's. De achterstand van de laagst gekwalificeerden op de hoogst gekwalificeerden is daardoor gegroeid.

Deze ontwikkeling wordt gewoonlijk verklaard met de job-queue-theorie van Thurow (1975). Deze theorie voorspelt dat de onderwijsexpansie ertoe heeft geleid dat laagopgeleiden steeds verder achter in de rij van baanzoekers te vinden zijn. Dit zou simpelweg komen omdat steeds meer personen een hoger diploma hebben bereikt. Werkgevers geven de voorkeur aan hoger opgeleiden omdat deze productiever, creatiever en beter trainbaar zouden zijn. Daarnaast is het aannemelijk dat de groep van laagopgeleiden in de loop van de tijd is veranderd qua samenstelling. Hiervoor zijn verschillende argumenten.

In de eerste plaats zijn de laagopgeleiden wellicht steeds meer gaan bestaan uit personen met weinig cognitieve capaciteiten, omdat mensen met cognitieve capaciteiten in de loop van de tijd

steeds beter hun weg zijn gaan vinden in het onderwijssysteem. In het verleden betekende een ongunstige sociale herkomst voor veel kinderen dat het niet mogelijk was om een opleiding te volgen, terwijl zij wel degelijk over de benodigde capaciteiten beschikten. Met de tijd zijn ook voor kinderen uit de sociaal-economisch zwakkere milieus de mogelijkheden om een opleiding te volgen sterk toegenomen, hoofdzakelijk door financiële overheidssteun en welvaartsgroei. Dit kan ertoe hebben geleid dat het tegenwoordig vooral leerlingen met onvoldoende cognitieve capaciteiten zijn die het onderwijs verlaten zonder diploma (De Vries, 1993; Herrnstein & Murray, 1994). Omdat volgens de economische screening-theorie (Arrow, 1973) werkgevers vooral selecteren op talenten en iemands onderwijsniveau hiervoor gebruiken als indicator, zijn de ongediplomeerden en laag gediplomeerden volgens deze redenering in een steeds nadeligere situatie terechtgekomen.

In de tweede plaats zou de samenstelling van de groep laagopgeleiden met betrekking tot hun sociale achtergrond veranderd kunnen zijn. Sociologische theorieën over de intergenerationele overdracht van sociale ongelijkheid stellen dat het onderwijs niet zozeer functioneert als een sorteermachine op talent, maar eerder als een sorteermachine op sociale achtergrond. In de onderzoeksliteratuur worden verschillende verklarende mechanismen geopperd voor de intergenerationele overdracht van sociale posities. Gangbare verklaringen zijn dat kinderen uit hogere milieus de juiste culturele codes meekrijgen om succesvol te zijn op school (Bourdieu, 1973; De Graaf, De Graaf & Kraaykamp, 2001), en dat ouders uit sociaal-economisch zwakke milieus het financieel niet op kunnen of willen brengen om hun kinderen lang naar school te laten gaan (Blau & Duncan, 1967). Daarnaast wordt ook vaak sociaal kapitaal en de angst van ouders uit lagere milieus om te investeren in de opleiding van hun kinderen als verklaring gegeven. Al deze verklaringen leiden tot de voorspelling dat laagopgeleiden steeds minder succes op de arbeidsmarkt hebben, omdat zij in toenemende mate uit personen met een ongunstige sociale achtergrond bestaan. Voor Duitsland hebben Solga en Wagner (2001) deze toenemende negatieve selectie op sociale achtergrond aangetoond. We formuleren een 'structurele hypothese': *laagopgeleiden hebben in toenemende mate ongunstige kansen op de arbeidsmarkt; deze trend hangt samen met het afnemend aantal laagopgeleiden*. Deze hypothese lijkt hoofdzakelijk voor de kans op werkzaamheid geformuleerd te kunnen worden. Voor beroepsniveau moeten we een kanttekening plaatsen, omdat we niet mogen veronderstellen dat het kwalitatieve aanbod van banen in de tijd constant is gebleven. Wanneer vooral de banen op het allerlaagste niveau met de toenemende modernisering verdwenen zijn, komen de laagst opgeleiden met een baan automatisch op steeds hogere niveaus terecht in vergelijking met de hoogst opgeleiden, en gaat de structurele hypothese dus niet op.

De waarde van een lage opleiding zal niet alleen afhankelijk zijn van structurele, maar ook van conjuncturele ontwikkelingen. We veronderstellen dat de positie van ongediplomeerden en laag gediplomeerden vooral kwetsbaar is in tijden van laagconjunctuur. Wanneer de economische omstandigheden tegenzitten en het aanbod van banen terugloopt, wordt de strijd om gunstige posities op de arbeidsmarkt verscherpt. De ongunstige concurrentiepositie van de ongediplomeerden en laag gediplomeerden gaat dan zwaarder wegen (De Graaf, 1996). Deze tweede, conjuncturele hypothese staat niet los van de eerste, structurele hypothese, omdat de op en neer

gaande conjunctuur de verwachte trend naar afnemende arbeidsmarktkansen van ongediplomeerden en laag gediplomeerden kan beïnvloeden. Als we geen rekening zouden houden met de conjunctuur, zou de invloed van het afnemende aantal laagopgeleiden op hun arbeidsmarktkansen zich waarschijnlijk minder duidelijk aftekenen, en vice versa, hetgeen betekent dat we de twee hypothesen simultaan moeten toetsen. De 'conjuncturele hypothese' luidt: *Laagopgeleiden hebben vooral ongunstige kansen op de arbeidsmarkt in tijden van laagconjunctuur.*

Om na te gaan of de waarde van lage diploma's door de tijd daadwerkelijk is gedaald ten opzichte van de hogere diploma's, zullen we verder moeten controleren voor levensloopontwikkelingen. Immers, oudere cohorten hebben meer arbeidservaring dan jongere cohorten, en de verschillen tussen opeenvolgende cohorten kunnen daarom niet alleen aan ontwikkelingen in de tijd, maar ook aan ontwikkelingen in de levensloop worden toegeschreven. Hier hebben we twee elkaar tegensprekende argumenten. In de eerste plaats is opleiding een hulpbron die vooral in het begin van de beroepsloopbaan belangrijk is (Blau & Duncan, 1967; De Graaf & Luijkx, 1995). Verderop in de beroepsloopbaan zou potentiële productiviteit meer direct kunnen worden afgelezen aan iemands cv dan aan iemands opleidingsniveau, wat zou betekenen dat vooral nieuwkomers op de arbeidsmarkt gehinderd worden door hun lage opleiding en dat zij later alsnog hun weg zullen vinden. Dit levert de hypothese op dat tijdens de levensloop de verschillen tussen mensen met en zonder diploma's zullen afnemen. In de tweede plaats is bijscholing tijdens de beroepsloopbaan belangrijk (De Grip, Heijke & Willems, 1998). Veel personen die zonder diploma het onderwijs verlaten, halen later alsnog een vakdiploma en het percentage ongediplomeerden neemt dus af over de levensloop. We verwachten dat de mogelijkheden om diploma's te halen tijdens de levensloop vooral zijn weggelegd voor degenen die door hun werkgever in staat worden gesteld een opleiding te volgen, en dat er ook anderszins een positieve selectie is met betrekking tot cognitieve capaciteiten en sociale afkomst. Wanneer dit inderdaad het geval is, neemt de negatieve selectie op cognitieve capaciteiten ook gedurende de levensloop nog toe. In dat geval zou de achterstand van personen die ongediplomeerd blijven steeds groter worden. Bovenstaande overwegingen leiden tot twee levensloophypothesen. De 'positieve levensloophypothese' luidt: *de arbeidsmarktkansen van laagopgeleiden nemen toe gedurende de levensloop.* De 'negatieve levensloophypothese' luidt dat *de arbeidsmarktkansen van laagopgeleiden afnemen gedurende de levensloop.*

De structurele hypothese zullen we toetsen door na te gaan of er een neerwaartse trend is geweest in de arbeidsmarktkansen van ongediplomeerden en laag gediplomeerden. Vervolgens gaan we na in welke mate zo'n neerwaartse trend samenhangt met het afgenomen aantal ongeschoolden, door het interactie-effect tussen opleiding en het percentage ongeschoolden in het jaar van meting te schatten. De conjuncturele hypothese toetsen we door na te gaan in welke mate het percentage niet-werkzame mannen een invloed heeft op de verschillen in arbeidsmarktkansen van laag- en hoogopgeleiden. Dit doen we door het interactie-effect tussen opleiding en het percentage niet-werkzame mannen in het jaar van meting te bepalen. Om de twee levensloophypothesen te toetsen, onderscheiden we drie leeftijdscategorieën, namelijk mannen van 25 tot en met 34 jaar, van 35 tot en met 44 jaar, en van 45 tot en met 54 jaar. Door de structurele ontwikkelingen over deze leeftijdscategorieën te vergelijken, kunnen we uitspraken doen

over toe- of afnemende arbeidsmarktkansen van laagopgeleiden gedurende de levensloop.

We beperken onze analyses tot de beroepsbevolking in de leeftijdscategorie tussen 25 en 54 jaar omdat we anders te veel te maken krijgen met transitie van school naar werk en van werk naar pensionering. De transitie van school naar werk vindt voor de verschillende opleidingsniveaus op andere leeftijden plaats en is wellicht te gevoelig voor structurele en conjuncturele ontwikkelingen. Liever kijken we naar de bestendigheid in de invloed die het gevolgde onderwijs heeft op de kansen die men heeft op de arbeidsmarkt. Het afscheid van de arbeidsmarkt heeft zich in de loop der tijd bijzonder gevoelig getoond voor conjuncturele ontwikkelingen en politiek ingrijpen. Vroeger verlieten de meeste mannen de arbeidsmarkt op de pensioensgerechtigde leeftijd, terwijl tegenwoordig de belangrijkste manieren om de arbeidsmarkt te verlaten arbeidsongeschiktheid, werkloosheid en voortijdige pensionering zijn geworden.

3. De gebruikte data

Voor onze analyses gebruiken we data uit arbeidsmarktonderzoeken die uitgevoerd zijn door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Dit zijn de AKT's (Arbeidskrachtentellingen) van 1977 en 1985, de EBB (Enquête Beroepsbevolking) van 1991 en de EBB's van 1994 tot en met 1998. Twee andere bestanden die geschikt leken om in de analyses op te nemen, de Volkstelling van 1960 en de AKT van 1973, bleken voor ons doel niet bruikbaar. Enkele belangrijke variabelen, met name opleiding, bleken helaas onvoldoende vergelijkbaar te zijn. Zo kunnen we ontwikkelingen tussen 1977 tot 1998 bestuderen, een tijdvak van 21 jaar. Een vermeend nadeel van deze arbeidsmarktonderzoeken (Visscher, 1997) is dat laagopgeleiden in toenemende mate ondervertegenwoordigd zijn. Wanneer dit het geval zou zijn én wanneer met name de niet-werkende laagopgeleiden steeds vaker buiten de steekproef vallen, vinden we voor de meest recente data een zwakkere samenhang tussen ongediplomeerdheid en arbeidsmarktsucces dan er in werkelijkheid is. Dit zou tot gevolg hebben dat we een eventuele trend naar een sterkere samenhang (structurele hypothese) zouden onderschatten.

Uit de diverse onderzoeken hebben we slechts weinig informatie nodig: de huidige arbeidsparticipatie en het soort werk dat de respondent verricht, het precieze onderwijsniveau en het geboortjaar van de respondenten. De diverse variabelen in deze grootschalige onderzoeken hebben we onderling vergelijkbaar gemaakt, waarna de diverse bestanden zijn samengevoegd. Zoals uiteengezet zijn vrouwen en allochtonen, en ook personen die op het moment van het survey onderwijs volgden of in militaire dienst waren, uit het bestand verwijderd. De selectie van 25 tot 54-jarigen levert een dataset op van 231.725 personen. In tabel 1 staan de aantallen respondenten per survey-jaar en leeftijdscategorie. Het laagste aantal respondenten in het jaar van meting bedraagt 15.798 (1985), terwijl het hoogste aantal 64.675 bedraagt (1977). Ook na opsplitsing in leeftijdscategorieën blijven de aantallen bijzonder groot. De minst omvangrijke cel bevat 4.184 respondenten (leeftijd tussen 45 en 54 jaar, ondervraagd in 1985).

Tabel 1: Aantallen respondenten naar jaar van meting en leeftijd

Leeftijd	Jaar van meting								totaal
	1977	1985	1991	1994	1995	1996	1997	1998	
25-34	26261	5953	8284	8947	9647	9287	8360	7676	84415
	40,6%	37,7%	36,5%	35,3%	34,9%	34,3%	32,9%	33,2%	36,4%
35-44	19934	5656	8410	9153	9845	9734	9309	8267	80308
	30,8%	35,8%	37,1%	36,1%	35,6%	35,9%	36,7%	35,7%	34,7%
45-54	18462	4189	5989	7238	8130	8089	7713	7192	67002
	28,6%	26,5%	26,4%	28,6%	29,5%	29,8%	20,4%	31,1%	28,9%
Totaal	64657	15798	22683	25338	27622	27110	25382	23135	231725
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bron: Arbeidskrachtentellingen 1977 en 1985, Enquête Beroepsbevolking 1991, 1994 tot en met 1998

4. Operationalisering van de individuele en contextuele kenmerken

4.1 Individuele kenmerken

Het *hoogst voltooide onderwijsniveau* is geoperationaliseerd door vier categorieën te onderscheiden. Deze zijn: 'geen diploma', 'vbo of mavo', 'mbo, havo of vwo' en 'hbo of wo'. Equivalente opleidingen uit het verleden zijn in deze vier categorieën ondergebracht. Zoals gezegd onderscheiden we twee categorieën van laagopgeleiden om na te gaan of de arbeidskansen van laag gediplomeerden (vbo of mavo) steeds meer gaan lijken op de kansen van ongediplomeerden.

De eerste indicator voor arbeidsmarktkansen is *werkzaamheid*. We zeggen dat iemand werkzaam is als hij een baan heeft van 12 uur of meer in de week. De categorie 'niet-werkzaam' is divers: werklozen, arbeidsongeschikten, vroegtijdig gepensioneerden, vrijwilligers en huismanen. Ook respondenten die minder dan 12 uur per week werken, vallen in deze categorie. Reden om de verschillende niet-werkzame categorieën bijeen te voegen is dat in Nederland werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, vervroegde uittreding en onbeschikbaarheid voor de arbeidsmarkt overlopende vaten zijn geworden. Of men in de ene of de andere categorie terechtkomt, hangt vaak meer samen met sociale rechten, financiële zekerheid en afvloeiingsregelingen dan met iemands opleiding. Daarom hebben we besloten om in plaats van de meer gangbare maat werkloosheid, werkzaamheid als afhankelijk kenmerk op te nemen, waarbij we aannemen dat werken gunstiger is dan niet-werken.

De tweede indicator voor arbeidsmarktkansen is de *beroepsstatus*. Hiervoor wordt de 'Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status (ISEI)' gebruikt (Ganzeboom, De Graaf & Treiman, 1992). In onderzoek naar de beroepsstratificatie van een samenleving wordt over het algemeen de voorkeur gegeven aan sociaal-economische statusschalen (Featherman & Hauser, 1994) boven prestigeschalen. Prestige heeft betrekking op het

(uiteraard subjectieve) aanzien van een beroep, terwijl de sociaal-economische status met behulp van objectieve maten als inkomen en opleiding wordt bepaald.

4.2 Contextuele kenmerken

De *marginalisering van laagopgeleiden* operationaliseren we aan de hand van het percentage mannen zonder diploma in de leeftijdscategorie van de respondent in het jaar van meting. Zoals gezegd kunnen conjuncturele ontwikkelingen deze lineaire trend verstoren. De *conjuncturele ontwikkeling* meten we met het percentage niet-werkenden in de leeftijdscategorie van de respondent in het jaar van meting. Deze maat wijkt af van het werkloosheidspercentage, maar vertoont wel de stijging en daling van het werkloosheidspercentage. Het voordeel van onze maat is dat hij rekening houdt met andere vormen van niet werkzaam zijn, die vaak verborgen werkloosheid inhouden. Het gaat hierbij met name om het hoge percentage arbeidsongeschikten in Nederland.

4.3 Controlevariabelen

Het *jaar van meting* wordt opgenomen als set van dummyvariabelen om zo goed mogelijk te controleren voor idiosyncratische kenmerken van de databestanden in de verschillende peiljaren. Wanneer interactie-effecten berekend worden, zal een continue variabele voor het jaar van meting gebruikt worden. Deze continue meting van jaar van meting varieert tussen 0 (1977) en 2,1 (1998), waarbij de eenheid staat voor een periode van tien jaar.

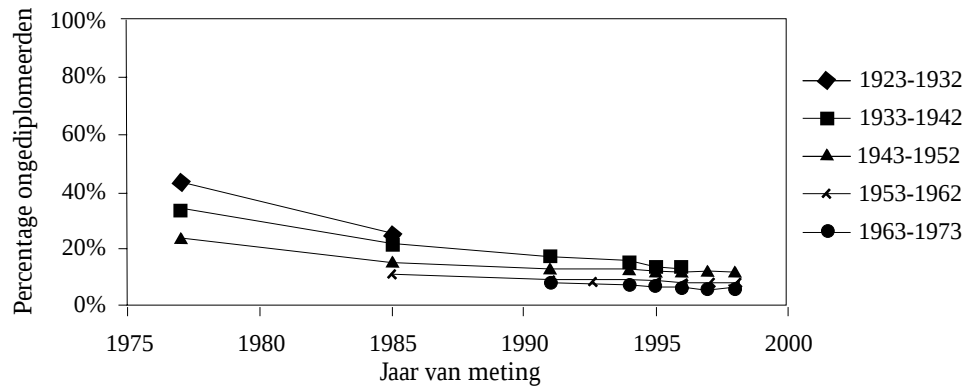
5. Ongediplomeerdheid over de levensloop

We beginnen onze analyse met een overzicht van het onderwijsniveau van de Nederlandse bevolking vanuit een levensloopperspectief (figuur 1). Het percentage ongediplomeerden blijkt voor de meeste cohorten sterk af te nemen over de levensloop. De sterkste afname heeft plaatsgevonden in de periode tussen 1977 en 1985, wat niet verwonderlijk is, omdat er toen nog veel talentvolle ongediplomeerde mannen waren die zich nog konden bijscholen. In de latere peiljaren is er sprake van een bodemeffect: het aantal ongediplomeerde mannen is zo klein geworden dat nog slechts weinigen, zowel in absolute als in relatieve zin, een diploma konden behalen gedurende de latere levensloop.

6. Ongediplomeerdheid en werkzaamheid

Tabel 2 laat de verschillen in werkzaamheid zien tussen de vier opleidingscategorieën, gesplitst naar jaar van meting en leeftijdscategorie. Meteen blijkt dat opleidingsniveau en werkzaamheid sterk met elkaar samenhangen. In alle jaren en leeftijdscategorieën geldt dat personen

Figuur 1: Percentage ongediplomeerden van 25 tot 54 jaar, naar jaar en geboortecohort

Tabel 2: Werkzaamheid naar opleidingsniveau, jaar en leeftijd in percentages

Leeftijd	Jaar van meting							
	1977	1985	1991	1994	1995	1996	1997	1998
25 tot 34 jaar								
Hbo- wo-diploma	97	93	95	92	94	95	97	97
Mbo- havo- vwo-diploma	98	93	96	95	95	95	97	97
Vbo- mavo-diploma	96	85	93	91	92	93	93	94
Geen diploma	90	71	81	77	79	81	83	85
35 tot 44 jaar								
Hbo- wo-diploma	98	96	95	94	97	96	98	98
Mbo- havo- vwo-diploma	98	94	95	94	95	95	96	97
Vbo- mavo-diploma	96	87	91	90	92	92	93	94
Geen diploma	88	75	81	80	83	81	80	86
45 tot 54 jaar								
Hbo- wo-diploma	96	94	93	94	94	94	94	95
Mbo- havo- vwo-diploma	94	88	90	89	90	90	91	91
Vbo- mavo-diploma	91	75	84	85	85	85	86	88
Geen diploma	79	62	70	73	75	75	76	79

Bron: Arbeidskrachtentellingen 1977 en 1985, Enquête Beroepsbevolking 1991, 1994 tot en met 1998

zonder diploma of met een laag diploma in mindere mate betaald werk hebben dan mensen met een diploma. Een vergelijking tussen de jaren leert dat in 1985 het percentage werkenden het laagst is, in alle opleidings- en leeftijdscategorieën. De invloed van de conjunctuur komt hier duidelijk naar voren. Daarna is het percentage werkenden weer gestegen, maar het peil van 1977 is nooit meer gehaald. In de jaren negentig werkte ongeveer 80 procent van de ongediplomeerde mannen en ongeveer 90 procent van de laag gediplomeerde mannen.

In tabel 3 worden de resultaten van een logistische regressie gepresenteerd, met als afhankelijke variabele de kans op werkzaamheid. Voor elk van de drie leeftijdscategorieën zijn twee modellen geschat. In Model M1 zijn naast het opleidingsniveau drie soorten effecten opgenomen: de conjunctuur (percentage niet-werkenden), de marginalisering van de laagopgeleiden (percentage ongeschoolden) en een set van drie interactietermen tussen opleiding en het jaartal die de lineaire trend in het opleidingseffect weergeeft. Deze interactietermen geven een eerste indicatie of de structurele hypothese opgaat. De effecten van het jaar van meting worden niet gepresenteerd.² In Model M2 zijn interactietermen toegevoegd tussen enerzijds opleiding en anderzijds conjunctuur en de marginalisering. Deze leveren een formele toets voor de structurele en de conjuncturele hypothesen. De interactietermen tussen opleiding en het jaartal zijn niet opgenomen in Model M2, omdat deze te sterk samenhangen met het percentage ongeschoolden.

De effecten uit de drie Modellen M1 uit tabel 3 laten zien dat in elke leeftijdscategorie het opleidingsniveau een groot effect heeft op de kans om werkzaam te zijn. Aangezien het model interactietermen tussen jaartal en opleidingsniveau bevat, gelden de hoofdeffecten van opleiding voor 1977, het jaar nul in onze analyse. In 1977 waren de verschillen in werkzaamheid tussen ongediplomeerden en hoogopgeleiden groot, groter dan die tussen de andere opleidingscategorieën. Dit geldt voor alle leeftijdscategorieën. In 1977 is het effect van ongediplomeerdheid $-1,19$ voor de jongste leeftijdscategorie: voor ongediplomeerden is de kansverhouding op werk versus geen werk dus aanzienlijk kleiner dan dezelfde kansverhouding voor de hoogst opgeleiden. Deze negatieve associatie drukken we uit in een odds ratio die hier gelijk is aan $\exp(-1,19)=0,30$. Voor ongediplomeerde mannen tussen 35 en 44 en tussen 45 en 54 jaar is de kansongelijkheid nog groter: de odds ratio's zijn respectievelijk 0,16 en 0,14. Oudere mannen op de arbeidsmarkt ondervinden blijkbaar grotere nadelen van een gebrek aan opleiding dan jongere mannen. Dat geldt zowel voor ongediplomeerden als voor laag gediplomeerden. Deze bevinding voor 1977 ondersteunt de 'negatieve levensloop'-hypothese: mannen die tijdens hun beroepsloopbaan geen opleiding hebben gevolgd, ondervinden daar óf directe negatieve gevolgen van, óf zijn een negatieve selectie uit de categorie mannen die het formele onderwijs zonder diploma hebben verlaten. Als we kijken naar de kansongelijkheid tussen mannen zonder diploma en mannen met een laag diploma, dan vinden we geen verschillen tussen de drie leeftijdscategorieën; de odds ratio's bedragen dan respectievelijk 0,38, 0,35 en 0,40.

De interactietermen in Model M1 geven aan dat voor de jongste leeftijdscategorie geldt dat ongediplomeerden en laag gediplomeerden het in de loop van de tijd moeilijker hebben gekregen zich te handhaven op de arbeidsmarkt. Voor 35 tot 44-jarigen brengen de interactietermen geen trends aan het licht en voor 45 tot 54-jarigen geldt, onverwacht, dat de achterstand van

Tabel 3: Veranderingen in de invloed van opleiding op werkzaamheid; logistische regressie^a

	25-34 jaar		35-44 jaar		45-54 jaar	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2
Opleiding (ref: hbo- of wo-diploma)						
Geen diploma	-1,19**	-1,90**	-1,86**	-2,07**	-1,97**	-1,65**
Vbo- mavo-diploma	-0,24*	-0,85**	-0,82**	-0,94**	-1,07**	-0,89**
Mbo- havo- vwo-diploma	0,34**	-0,15	-0,11	-0,46**	-0,46**	-0,58**
Conjunctuur						
Percentage niet-werkzaam in jaar van meting	-0,14**	-0,18**	-0,16**	-0,18**	-0,08**	-0,08**
Marginalisering						
Percentage ongediplomeerden in jaar van meting	0,01	-0,01	0,02*	0,02	0,01	0,01
Interacties						
Jaar*geen diploma	-0,16*		0,04		0,17*	
Jaar*vbo- mavo-diploma	-0,11		-0,02		0,06	
Jaar*mbo- havo- vwo-diploma	-0,06		-0,10		-0,05	
% Ongediplomeerden*geen diploma		0,02**		-0,01		-0,01
% Ongediplomeerden*vbo- mavo-diploma		0,01*		-0,00		0,00
% Ongediplomeerden*mbo- havo- vwo-diploma		0,01		0,00		0,01
Werkloosheid*geen diploma		0,04*		0,05*		0,00
Werkloosheid*vbo- mavo-diploma		0,04*		0,01		-0,01
Werkloosheid*mbo- havo- vwo-diploma		0,05**		0,02		-0,00
Constante	3,86**	4,35**	4,18**	4,41**	3,83**	3,71**
Aantal	82977	82977	78873	78873	65690	65690
Nagelkerke R^2	6,8 %	6,9 %	7,9 %	7,9 %	9,5 %	9,5 %

* = $p < 0,05$ ** = $p < 0,01$ ^a Jaar van meting is wel opgenomen in het model, maar niet gepresenteerd in deze tabel.

Bron: Arbeidskrachtentellingen 1977 en 1985, Enquête Beroepsbevolking 1991, 1994 tot en met 1998

ongediplomeerden juist is afgenomen tussen 1977 en 1998. Deze ontwikkelingen leiden ertoe dat de relatief ongunstige situatie van de oudere ongeschoolde en laaggeschoolde mannen, die in 1977 nog aanzienlijk was, drastisch is afgenomen. Of anders gezegd, in de negentiger jaren staan laag geschoolden er in alle leeftijdscategorieën ongeveer even slecht voor.

Het hoofdeffect van de conjunctuur in Model I laat het verwachte resultaat zien: hoe hoger het percentage niet-werkzamen in het jaar van meting is, des te kleiner is de kans op werk. Aan het hoofdeffect van marginalisering hechten we niet zo veel waarde, omdat het wordt geschat in een model waarin ook al afzonderlijke indicatoren (dummies) voor het jaar van meting zijn opgenomen. Dat betekent dat het lineaire effect van het percentage ongeschoolden voornamelijk staat voor een lineaire ontwikkeling in de kans op werk, voorzover die niet al door de jaar-indicatoren wordt opgepikt.

In Modellen M2 worden de structurele en de conjuncturele hypothese scherper getoetst. De structurele hypothese blijkt inderdaad, zoals Model M1 al suggereerde, alleen op te gaan voor de leeftijdscategorie 25-34 jaar. Volgens Model M2 had de odds ratio die het verband tussen ongediplomeerdheid en werkzaamheid kwantificeert, in 1977 een waarde van 0,25. In 1977 bedroeg het percentage ongeschoolden in deze jongste leeftijdscategorie 27 procent. In 1998, toen het percentage ongeschoolden nog slechts 5 procent bedroeg, was de odds ratio gedaald naar 0,16. Voor laag gediplomeerden bedragen deze odds ratio's respectievelijk 0,64 en 0,45, wat ook voor hun kansen een verslechtering aangeeft. Voor de twee andere leeftijdscategorieën gaat de structurele hypothese echter niet op. Voor de ongediplomeerden tussen de 45 en 54 jaar geldt zelfs dat zij in tijden met weinig ongediplomeerden een grotere kans hadden om werkzaam te zijn ten opzichte van mannen met een hbo- of wo-diploma, dan in tijden met veel ongediplomeerden. Deze resultaten ondersteunen de positieve levensloophypothese.

De conjuncturele hypothese gaat voor geen enkele leeftijdscategorie op. In de jaren met een ongunstige conjuncturele situatie, ondervonden mannen met geen of lage diploma's geen extra nadeel. In de jongste en middelste leeftijdscategorie ondervinden ongediplomeerde mannen zelfs een klein en significant voordeel van een slechte conjunctuur. Gegeven het nadeel dat laag-opgeleide mannen ervaren van hun afgenomen aantal, is er voor hen geen extra nadeel van een ongunstige conjunctuur.

7. Ongediplomeerdheid en beroepsniveau

De relatie tussen ongeschooldheid en het niveau van het verworven beroep lezen we af aan de gemiddelde sociaal-economische status van de verschillende onderwijscategorieën. Uiteraard beperken we de analyse hier tot de werkende mannen (N=194.181). De analyse verloopt verder geheel analoog aan die van werkzaamheid. In tabel 4 wordt het gemiddelde beroepsniveau uitgesplitst naar opleiding, jaartal en leeftijd.

Tabel 4: *Beroepsstatus (ISEI) naar opleidingsniveau, jaar en leeftijd*

	Jaar van meting							
	1977	1985	1991	1994	1995	1996	1997	1998
25 tot 34 jaar								
Hbo- wo-diploma	65	63	63	63	62	63	63	63
Mbo- havo- vwo-diploma	47	45	45	46	45	45	45	45
Vbo- mavo-diploma	40	38	38	39	40	39	40	40
Geen diploma	36	34	35	36	36	36	36	37
35 tot 44 jaar								
Hbo- wo-diploma	65	65	65	66	65	65	65	65
Mbo- havo- vwo-diploma	48	48	49	48	48	48	48	48
Vbo- mavo-diploma	41	40	40	42	41	41	41	41
Geen diploma	36	35	36	38	38	37	38	38
45 tot 54 jaar								
Hbo- wo-diploma	66	65	65	66	66	66	66	66
Mbo- havo- vwo-diploma	49	49	50	48	48	47	48	48
Vbo- mavo-diploma	42	40	41	42	42	43	42	42
Geen diploma	36	35	36	39	38	39	37	39

Bron: Arbeidskrachtentellingen 1977 en 1985, Enquête Beroepsbevolking 1991, 1994 tot en met 1998

De bereikte beroepsstatus blijkt sterk af te hangen van het opleidingsniveau, waarbij opvalt hoe constant de gemiddeldes zijn over de jaren en leeftijd. Mannen met een diploma uit het hoger onderwijs bevinden zich steeds in beroepen met een gemiddelde status van 62 à 66, mannen met een mbo-, havo- of vwo-diploma 45 à 49, mannen met een laag diploma 38 à 43 en mannen zonder diploma 34 à 39. De verschillen in beroepsstatus tussen ongediplomeerden en hoogst opgeleiden zijn daarbij licht gedaald. Voor mannen in de jongste leeftijdscategorie 25-34 jaar is het verschil in beroepsstatus gedaald van 29 punten in 1977 tot 26 punten in 1998. Voor de oudere leeftijdscategorieën is het verschil gedaald van 29 punten naar 27 punten (35-44 jaar) en van 30 punten naar 27 punten (45-54 jaar). Dit gaat in tegen onze hypothese dat het kleinere aantal ongeschoolden in een steeds ongunstigere arbeidsmarktpositie terecht is gekomen. Het verschil tussen laag gediplomeerden en ongediplomeerden is ook afgenomen. Terwijl een laag diploma in 1977 nog een voordeel opleverde van vier à vijf punten op de ISEI-schaal, is het verschil met ongeschoolden in 1998 nog maar drie punten.

In tabel 5 staan de resultaten van de lineaire regressieanalyse. Opnieuw zijn er twee regressievergelijkingen geschat voor de drie leeftijdscategorieën, waarbij het nu gaat om gewone kleinstekwadraten-regressie (OLS). De uitkomsten van de regressieanalyse bevestigen de beschrijvende analyse. Het opleidingsniveau is een sterke predictor van de bereikte beroepssta-

Tabel 5: Veranderingen in de invloed van opleiding op beroepsstatus (ISEI); OLS regressie^a

	25-34 jaar		35-44 jaar		45-54 jaar	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2
Opleiding (ref: hbo- wo-diploma)						
Geen diploma	-29,80**	-26,47**	-29,70**	-25,22**	-29,96**	-27,33**
Vbo- of mavo-diploma	-25,13**	-23,82**	-24,95**	-22,58**	-24,33**	-23,31**
Mbo- havo- vwo-diploma	-18,59**	-17,88**	-17,40**	-15,82**	-16,49**	-18,14**
Conjunctuur						
Percentage niet-werkzaam in jaar van meting	-0,48**	-0,56**	0,21**	0,32**	0,01	0,01
Marginalisering						
Percentage ongediplomeerden in jaar van meting	0,13**	0,19**	-0,01	0,03	-0,01	0,00
Interacties						
Jaar*geen diploma	1,53**		1,17**		1,22**	
Jaar*vbo- mavo-diploma	0,69**		0,58**		0,28	
Jaar*mbo- havo- vwo-diploma	0,52**		0,32		-0,65**	
% Ongediplomeerden*geen diploma		-0,15**		-0,07**		-0,06**
% Ongediplomeerden*vbo- mavo-diploma		-0,06**		-0,03*		-0,01
% Ongediplomeerden*mbo- havo- vwo-diploma		-0,05**		-0,02		0,03*
Werkloosheid*geen diploma		0,07		-0,28**		0,03
Werkloosheid*vbo- mavo-diploma		0,06		-0,16*		-0,03
Werkloosheid*mbo- havo- vwo-diploma		0,11*		-0,14*		0,01
Constante	64,57**	63,39**	64,59**	62,28**	66,17**	65,78**
Aantal	73859	73859	69593	69593	53833	53833
R ²	36,9 %	36,9 %	38,3 %	38,3 %	39,6 %	39,6 %

* = $p < 0,05$ ** = $p < 0,01$ ^a Jaar van meting is wel opgenomen in het model, maar niet gepresenteerd in deze tabel.

Bron: Arbeidskrachtentellingen 1977 en 1985, Enquête Beroepsbevolking 1991, 1994 tot en met 1998

tus. De algemene trends in modellen 1 laten zien dat in de loop van de tijd de bereikte beroepsstatus van zowel ongediplomeerden als laag gediplomeerden steeds dichterbij de buurt is gekomen van de beroepsstatus van de hoogst opgeleiden. Volgens de modelschattingen gaat er in de leeftijdscategorie 25-34 jaar per tien jaar 1,53 punten ISEI van het verschil af tussen laagopgeleiden en de hoogst opgeleiden. Het initiële verschil bedroeg 29,80 punten, dus het gaat om een afname van ongeveer 5 procent per tien jaar. Het verschil tussen ongediplomeerden en laag gediplomeerden is per tien jaar 0,84 punten afgenomen ($1,53 - 0,69 = 0,84$). Hier bedroeg het initiële verschil 4,67 punten en gaat het dus om een afname van 17 procent per tien jaar. Voor de andere leeftijdscategorieën gaat het om vergelijkbare afnames: de afnames van 4 en 17 procent per tien jaar in de jongste leeftijdscategorie worden 4 en 12 procent voor de middelste leeftijdscategorie en 4 en 17 procent in de oudste leeftijdscategorie.

Dat de algemene trend in modellen M1 'omgekeerd' structureel kan worden geïnterpreteerd, wordt duidelijk uit de significante interactie-effecten van modellen M2. Hoe lager het percentage ongeschoolden was in de betreffende leeftijdscategorie, des te hoger is de bereikte beroepsstatus in vergelijking met de hoogst gediplomeerden. Dit geldt echter niet voor laag gediplomeerden in de oudste leeftijdscategorie; voor hen is het effect niet significant. Voor alle duidelijkheid: deze resultaten gaan in tegen de structurele hypothese en ondersteunen opnieuw de positieve levensloophypothese. In de conclusie gaan we in op een mogelijke verklaring voor deze onverwachte bevinding die samenhangt met veranderingen in de beroepsstructuur.

We vinden ook weinig ondersteuning voor de conjuncturele hypothese. Alleen voor ongediplomeerden en laag gediplomeerden tussen 35 en 44 jaar geldt dat zij in jaren met een ongunstige conjunctuur gemiddeld een lager beroepsniveau bereiken ten opzichte van de hoogst opgeleiden dan in jaren met een gunstigere conjunctuur. Verder zijn de betreffende interactie-effecten of niet significant, of wijzen ze in de tegengestelde richting.

8. Conclusie en discussie

In dit artikel hebben we ontwikkelingen onderzocht in de arbeidsmarktkansen van laagopgeleide autochtone mannen in Nederland, aan de hand van de grootschalige arbeidsmarktonderzoeken van het CBS. Op basis van bestaande inzichten hebben we een structurele hypothese, een conjuncturele hypothese, een positieve-levensloophypothese en een negatieve-levensloophypothese geformuleerd. Wat leren we van de arbeidsmarktonderzoeken?

De structurele hypothese wordt gedeeltelijk ondersteund. Voor ongediplomeerden en laag gediplomeerden in de leeftijdscategorie van 25 tot 34 jaar geldt dat zij bij het vinden van werk in toenemende mate een achterstand ondervinden ten opzichte van hoger opgeleiden. De uitkomsten laten zien dat hun kansen met name verslechterden toen het aantal ongeschoolden ging afnemen. Hoewel oudere laagopgeleiden een nog grotere achterstand hebben als het gaat om het hebben van werk, is hun achterstand op hoger opgeleiden in de loop van de tijd gelijk gebleven (voor 35-44 jarigen) of afgenomen (voor 45-54 jarigen).

Geheel tegen de structurele hypothese in, vinden we dat het verschil in beroepsstatus tussen

laag- en hoogopgeleide mannen enigszins is afgenomen tussen 1977 en 1998. Deze ontwikkeling komt tot stand omdat de beroepsstatus van laagopgeleiden enigszins is toegenomen in de loop der tijd, terwijl de beroepsstatus van hoogopgeleiden gelijk is gebleven of licht is afgenomen. De stijging van de beroepsstatus van laagopgeleiden is te verklaren uit de verandering in de beroepenstructuur, met name in het steeds kleinere aanbod van banen met een lage status. Onze data laten zien dat tussen 1977 en 1998 de semi- en ongeschoolde handarbeid sterk in betekenis is afgenomen in Nederland: in 1977 was 15,1 procent van de beroepsbevolking in deze beroepsklasse werkzaam en in 1998 nog maar 9,5 procent. Een andere ontwikkeling is hoogopgeleid dat het percentage hogere banen minder snel is toegenomen dan het percentage hoger opgeleiden, wat gezorgd heeft voor een inflatie van hogere diploma's (Wolbers, 1998).

De conjuncturele hypothese luidde dat ongediplomeerden en laag gediplomeerden het vooral moeilijk hebben op de arbeidsmarkt in tijden van hoge werkloosheid. Ook deze hypothese gaat slechts gedeeltelijk op. Voor de kans op het hebben van betaald werk hebben we geen verschillen gevonden, maar wel blijkt dat laagopgeleiden van middelbare leeftijd er ten opzichte van de hoogst opgeleiden in beroepsstatus op achteruitgaan wanneer het percentage personen zonder betaald werk groot is. Het blijken vooral deze mannen te zijn die genoeg moeten nemen met banen op een lager niveau wanneer de concurrentiestrijd op de arbeidsmarkt verscherpt wordt.

Worden de arbeidsmarktkansen van laagopgeleiden gunstiger of ongunstiger naarmate men ouder wordt? In de eerste plaats blijkt het percentage ongeschoolden binnen een cohort steeds kleiner te worden. Bijscholing gedurende de levensloop komt vooral veel voor in de oudere cohorten, wat wijst op een groot reservoir aan talenten voor ouderen die het onderwijs zonder diploma verlieten. In 1977 hadden oudere laagopgeleiden inderdaad een kleinere kans op betaald werk dan jongere laagopgeleiden, wat te verklaren is door een afromingseffect. In 1998 blijkt dit verschil echter verdwenen te zijn. Wat betreft het beroepsniveau zijn er geen levensloopeffecten te bespeuren. Hoger opgeleiden hebben gemiddeld een hogere beroepsstatus dan lager opgeleiden en deze voorsprong varieert niet substantieel tussen de drie leeftijdscategorieën.

Steeds minder Nederlanders zijn ongeschoold. Dat komt niet alleen omdat steeds minder leerlingen het onderwijs verlaten zonder diploma, maar ook omdat velen later in het leven diploma's bijhalen. We hadden verwacht dat de ongediplomeerden hierdoor steeds kwetsbaarder zouden worden op de arbeidsmarkt, maar hiervan is voorlopig niet veel te merken. Hoewel de bevindingen uitwijzen dat de laagst opgeleiden de grootste kans hebben op inactiviteit en beroepen met de laagste status, vinden we nauwelijks aanwijzingen voor een toenemende marginalisering van ongeschoolden op de Nederlandse arbeidsmarkt, net zo min als we een verbetering van hun situatie waarnemen. Een uitzondering op deze algemene conclusie wordt gevormd door de jongste leeftijdsgroep, die serieuze nadelen ondervindt van hun gebrek aan diploma's en in toenemende mate problemen heeft om een baan te vinden.

Noten

1. Maurice Gesthuizen en Paul M. de Graaf zijn verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, sectie sociologie/ICS. Maurice Gesthuizen als onderzoeker in opleiding en Paul M. De Graaf als universitair hoofddocent. Correspondentie kan worden gericht aan eerstgenoemde auteur, sectie sociologie/ICS, Thomas van Aquinostraat 4, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen, Nederland (e-mail M.Gesthuizen@maw.kun.nl). De auteurs stellen er prijs op de leden van de SISWO-werkgroep 'Sociale Ongelijkheid en Levensloop', deelnemers aan de Marktdag Sociologie 2001 te Antwerpen, dr. G. Kraaykamp en prof dr. W.C. Ultee te bedanken voor hun behulpzame opmerkingen.
2. Belangstellenden kunnen de volledige modellen bij eerstgenoemde auteur opvragen.

Literatuur

- Arrow, K. (1973). Higher Education as a Filter. *Journal of Public Economics*, 2, 193-216.
- Beer, P. de (1996). *Het onderste kwart. Werk en werkloosheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Blau, P. & O.D. Duncan (1967). *The American Occupational Structure*. New York: Wiley.
- Bourdieu, P. (1973). Cultural reproduction and social reproduction. In R. Brown (Red.), *Knowledge, education and social change* (pp. 71-112). London: Tavistock.
- Conen, G. & F. Huijgen (1980). De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in 1960 en 1971. Onderwijs en arbeidsmarkt: opleidingsniveau en functieniveau. *Economisch Statistische Berichten*, 65, 546-554.
- Featherman, D.L., & H.M. Hauser (1994). Prestige or Socioeconomic Scales in the Study of Occupational Achievement? In D.B. Grusky (Red.), *Social Stratification in Sociological Perspective: Class, Race, & Gender* (pp. 219-220). Boulder/San Fransisco/Oxford: Westview Press.
- Ganzeboom, H.B.G., Graaf, P.M. de & Treiman, D.J. (1992). A standard international socio economic index of occupational status. *Social Science Research*, 21, 1-56.
- Graaf, N.D. de, Graaf, P.M. de & Kraaykamp, G. (2000). Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective. *Sociology of Education*, 73, 92-111.
- Graaf, P.M. de & R. Luijkx (1995). Beroepsmobiliteit gedurende de carrière. In J. Dronkers & W.C. Ultee (Red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 67-80). Assen: van Gorcum & Comp.
- Graaf, P.M. de & W.C. Ultee (1998). Education and Early Occupation in the Netherlands around 1990: Categorical and Continuous Scales and the Details of a Relationship. In Y. Shavit & W. Müller (Red.), *From School to Work: A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations* (pp. 337-368). Oxford: Clarendon Press.
- Graaf, P.M. de (1996). Onderwijs en arbeidsmarkt; ontwikkelingen in de waarde van diploma's. In H.G.B. Ganzeboom & W.C. Ultee (Red.), *De sociale segmentatie van Nederland in 2015* (pp. 95-118). Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag: Sdu Uitgevers.

- Grip, A. de., Heijke, H. & Willems, E. (1998). Training and Mobility. *The Netherlands Journal of Social Sciences*, 34, 78-98.
- Hernnstein, R.J. & C. Murray (1994). *The bell curve: intelligence and class structure in American life*. New York: The Free Press.
- Hirsch, F. (1977). *Social Limits to Growth*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Keuzenkamp, S. & K. Oudhof (2000). *Emancipatiemonitor 2000*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Shavit, Y. & W. Müller (1998). *From School to Work: A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations*. Oxford: Clarendon Press.
- Solga, H. & S. Wagner (2001). Paradoxie der Bildungsexpansion. Die doppelte Benachteiligung von Hauptschülern. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 4, 107-127.
- Thurow, L. (1975). *Generating Inequality*. New York: Basic Books.
- Visscher, G. (1997). De blinde vlek van het CBS: systematische vertekening in het opleidingsniveau. De nonrespons in de Enquête Beroepsbevolking. *Sociologische Gids*, 46, 155-178.
- Vries, G. de (1993). *Het pedagogisch regiem. Groei en grenzen van de geschoolde samenleving*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Wolbers, M.H.J. (1998). *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt: Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland*. Amsterdam: Thesis.